

השימוש במונחי הלבוש "כתנת" "בגד" "שמלה" "צעף" בספר בראשית

בתחנות שונות בחייו של יוסף מזכירה התורה את לבושו. המעין והמדקדק היטב יבחין מיד בשינויים בשימוש הלשון. פעם אחת לבושו של יוסף הוא "כתנת", בפעם אחרת – "בגד", בפעם נוספת – "שמלות", ושוב פעם – "בגדים"¹. מדוע מוצאת התורה לנכון לשנות בכל פעם את שם העצם בו היא משתמשת לתיאור לבושו של יוסף? האם מדובר בגיוון ספרותי אסתטי בלבד, או שמא יש לכך משמעות מעבר לכך?

נתבונן בספר בראשית כיחידה העומדת בפני עצמה, ונבדוק את השימוש שנעשה בו במונחים אלה לכל אורך הספר. נעזר בעיונינו בתרומתו של המדרש לפרשנות המקרא ולהבנת הקשיים המתעוררים בו. אין בדעתנו לנתח ניתוח מקיף ומלא את הסיפורים השונים על כל משמעויותיהם. מטרתנו כאן להאיר זווית אחת בלבד, והיא השימוש המכוון והלא מקרי במונחים השונים ללבוש.

לראשונה מוזכרת הכתנת בתורה כלבוש מעשה אלקים. כשאלקים מלביש את האדם אשר ברא, הוא מלבישו בכתנת: "ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם" (בראשית ג', כא). הכתנת היא, איפוא, לבוש מעשה אלקים². הכתנת הבאה המוזכרת בבראשית היא כתונת הפסים שעושה יעקב ליוסף. פשט הכתוב מקשר בין אהבתו של יעקב ליוסף לבין המלבוש שהוא עושה לו: "וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקנים הוא לו ועשה לו כתנת פסים". ובהמשך מיד: "ויראו אחיו כי אתו אהב אביהם מכל אחיו וישנאו אתו..." (ל"ז, ג-ד).

מה ראו אחיו? ראו את כתונת הפסים. היא שהוכיחה להם את אהבתו היתרה של יעקב ליוסף³. מעצם העובדה שהתורה מציינת במיוחד את עשייתו של לבוש זה, ומתגובותיהם

1. "וישראל אהב את יוסף מכל בניו, כי בן זקנים הוא לו ועשה לו כתנת פסים (בראשית ל"ז, ג). "ויפשיטו את יוסף את כתנתו, את כתנת הפסים אשר עליו..." (שם, כג). "ויקחו את כתנת יוסף וישחטו שיער עזים ויטבלו את הכתנת בדם. וישלחו את כתנת הפסים ויביאו אל אביהם ויאמרו: זאת מצאנו, הכר נא, הכתנת בנך היא אם לא. ויכירה ויאמר כתנת בני חיה רעה אכלתהו קרף טרף יוסף" (ל"ז, לא-לג). "ותתפשטו בבגדו לאמר שכבה עמי ויעזב בגדו בידה וינס ויצא החוצה ויהי כראותה כי עזב בגדו בידה וינס החוצה... ויהי כשמעו כי הרמתי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי וינס ויצא החוצה ותנח בגדו אצלה עד בוא אדניו אל ביתו... ותדבר אליו... ויהי כהרימי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי וינס החוצה" (ל"ז, יב-יג, טו-טז, יח).

"וישלח פרעה ויקרא את יוסף וירצהו מן הבור ויגלח ויחלף שמלתיו ויבא אל פרעה" (מ"א, יד).
ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אתה על יד יוסף וילבש אותו בגדי שש וישם רביד הזהב על צוארו" (מ"א, מב).

2. על כתנות העור של האדם הראשון הרחבתי במאמר אחר אשר הוקדש לנושא זה.

3. וראה "אור החיים" על אתר: "...גם פרסם האהבה והודיעה להם במה שעשה לו כתנת פסים..."

של האחים, ברור, כי לבוש זה איננו כשאר לבושים, הוא מלבוש מיוחד המכבד את לובשו, ואולי גם מקנה לו זכויות מיוחדות⁴.

מאז כתנות האדם הראשון ואשתו, לא נזכרת כתנת בספר בראשית אלא אצל יוסף. המדרש, שנתן לבו לכך, מקשר בין שתי הכתנות הללו: "ואני נתתי לך שכס אחד על אחיך" (בראשית מ"ח, כב). רב יהודה אמר ואני נתתי לך שכס זה הבכורה ולבושו של אדם הראשון... " (בראשית רבה פרשה צ"ז סימן ו. והשווה תרגום ירושלמי לבראשית מ"ח, כב).

במקום אחר, משלים המדרש את החסר בגלגוליהן של הכתנות של אדם הראשון, וכותב: "אדה"ד היה בכורו של עולם, וכיון שקירב קרבנו... לבש בגדי כהונה גדולה, שנאמר: 'זיעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם'. בגדי שבח היו, והיו הבכורות משתמשין בהם. כיון שמת אדם מסרן לשת. שת מסרן למתושלח... לנח... לשם... לאברהם... ליצחק... עמד יצחק ומסרן ליעקב..." (במדבר רבה פרשה ד סימן ח).

בהמשך מסביר המדרש, שאמנם לא כל מי שקיבלו את כתנות אדה"ר היו בכורות, אך אם לא היה זה הבכור שבבנים היה זה הצדיק שביניהם, שממנו אמורה להמשך השושלת, והוא היה הראוי להקריב קרבנות לפני ה'. המדרש הזה אינו רואה, איפוא, בכתנות האדה"ר מלבוש לכיסוי מערומים, כי אם בגדי כהונה מיוחדים וחשובים אותם לובשים לשם הקרבת קרבנות לפני ה' – תפקיד שהיה נתון לבכורות עד חטא העגל – ויוסף הוא זה שקיבל כתנות חשובות אלה יחד עם קבלת הבכורה⁵.

ניתן גם לתת הסבר אחר לגמרי להעברת כתנתו של אדה"ר אל יוסף. אם נבין את הדברים במשמעות המתבקשת מקריאה ראשונה של הכתוב, הרי הכתנת של אדה"ר קשורה בצניעות, בכיסוי העירום. יוסף, שעתיד לעמוד בפני פיתוי, מקבל מאביו את הכתנת שמטרתה לעזור לו במועד מאוחר יותר לשמור על צניעותו, להתגבר על הפיתוי של אשת פוטיפר. גם על פי הסבר זה, הכתנת היא לבוש מעולה ומיוחד. עובדה זו באה לידי ביטוי גם בתארה המיוחדת של כתנת יוסף. מלבשו של יוסף אינו מכונה 'כתנת' בלבד, כי אם "כתנת פסים"⁶.

4. וראה ספורנו על אתר: "...כתנת פסים, לאות שיהיה הוא המנהיג בבית ובשדה".
5. אף, אמנם, מקבל הוא חלק כפול כבכור: שני בניו, מנשה ואפרים, מקבלים נחלה בארץ בנפרד.
6. על משמעות התואר "פסים" הובאו פירושים רבים ושונים. בחלקם, נקודת המוצא שלהם הייתה, ששם תואר זה בא לתאר את עובדת היותו של הלבוש הנדון לבוש של נכבדים. על כן: "פסים" – על שם שהכתנות ארוכה ומכסה את פסי ידיו ורגליו (בראשית רבה פרשה פד). רק מי שאינו עובד ירשה לעצמו ללבוש בגד כה ארוך. או: "שהיתה קלה ודקה ביותר ונטמנת בפס ידיו" (שם) – לבוש העשוי מנד דק ועדין מתאים לאדם מעודן, שאינו עובד עבודה פיזית.
פירוש אחר מצביע על תשומת הלב לאסתטיות של הבגד ולהיותו בולט על רקע האחרים, כדי להבליט את מעמדו הנכבד של לובשו: כתנת העשויה פסי בד שונים זה מזה בצבעם (בשם מדרש החפץ, כתי"י, תורה שלמה להרב כשר, כרך ב, עמ' תתקצ"ח, סימן מז). או כתרוממו של יונתן בן עוזיאל: פרגוד מצויר. נקודת המוצא של פירושים אחרים היא: התואר "פסים" בא לרמוז על העתיד, על מעשה אחיו שהתנכלו להמיתו, ואז "פסים" מלשון פיס, הטלת גורל: "שהפסו עליה איזה מהם יוליכה לאביו ועלת ליהודה" (בראשית רבה, שם). או על גלגוליו מרשותו של אחד לרשותו של אחר: "על שם צרות שהגיעוהו, פ' – פוטיפר, ס' – סוחרים, י' – ישמעאלים, מ' – מדיינים" (שם, שם). או על עתיד מאוחר יותר, ולא בצד השלילי כי אם החיובי: "על שם שקרע להם חים: פסים – פס ים. הה"ד: 'הים ראה וינס' (תהלים קי"ד, ג). מה ראה! ארונו של יוסף" (שם, שם).

מדרש אחר מגיע לאותה מסקנה לא מהתואר "פסים", כי אם מגזירה שווה: "וינס ויצא החוצה" (בראשית ל"ט, יב), שמעון איש קטרון אומר: בזכות עצמות יוסף אני קורע להם את הים. שנא: 'ויעוב בגדו בידה וינס החוצה', וכתוב: 'הים ראה וינס' (תהלים קי"ד, ג).

פעם אחת נוספת בלבד מופיעה במקרא "כתנת פסים". על תמר בת דוד המלך נאמר: "ועליה כתנת פסים כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות" (שמואל ב' י"ג, יח). כתנת הפסים היא, איפוא, לבוש של בני מלכים.⁷ על פי זה, סיפור הלבשתו של יוסף בכתנת הפסים מיד עם פתיחת סיפורי יוסף, הוא מעין טכס הקדשה, או המלכה, המהווה רמז אפי מפענח להשתלשלות המאורעות. מכאן ואילך, כל מה שקורה – גם אם ייראה לרגע כסותר את המגמה לקראתה הכל אמור להוביל – הכל מוליד בעליות ובמורדות ובעליות לקראת מימושה של המלכה זו. מסיפורי החלומות של יוסף, דרך מכירתו וירידתו למצרים, עמידתו בניסיון עם אשת פוטיפר, ישיבתו בבית הסוהר ועד להשלמת המגמה: מינויו כמשנה למלך במצרים, תפקיד אותו הולמת כתנת הפסים אשר עשה לו אביו בצעירותו.

כתנת הפסים הזאת, דווקא בגלל חשיבותה וסמליותה, ממלאה תפקיד חשוב באחד המאורעות הקשים המסופרים בספר בראשית, והוא סיפור מכירת יוסף. היא הגורם לכל מה שאירע, והיא גם האמצעי לכיסוי ולהעלמה של הפשע. בקטע המתאר את המכירה, פרק ל"ז מפסוק כג ועד פסוק לו, מוזכרת הכתנת שבע פעמים⁸: "ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו ויפשיטו את יוסף את כתנתו את כתנת הפסים אשר עליו", כתנת הפסים, סמל האדנות מופשטת מעליו, ונדמה שבכך בא קץ החלומות. "...ויקחו את כתנת יוסף וישחטו שעיר עזים⁹ ויטבלו את הכתנת בדם וישלחו את כתנת הפסים ויביאו אל אביהם ויאמרו זאת מצאנו הכר נא הכתנת בנך היא אם לא, ויכירה ויאמר כתנת בני חיה רעה אכלתהו טרף טרף יוסף". ואנו יכולים רק לשער, איזה מטען של כאב נוסף ליעקב, בראותו את סמל אהבתו לבנו הופך לעדות על מותו, כביכול.

מכאן ואילך יוסף במצרים, מופקד על ביתו של שר הטבחים ומצליח ביותר. למרות מעמדו הרם, יוסף אינו יוצר כל קשר עם בית הוריו. אין הוא מזכיר כלל את מוצאו העברי, וגם התורה אינה מזכירה אותו. מגמת ההסתרה של מוצאו העברי בולטת בתחילת פרק ל"ט, בשני הפסוקים הראשונים, כאשר התורה מציגה את פוטיפר במילים: "סריס פרעה שר הטבחים איש מצרי", ואילו את יוסף היא מציגה: "איש מצליח בבית אדוניו המצרי". אי-ההתאמה בין "איש מצרי" ל"איש מצליח" בולט ביותר. וזאת בעיקר לנוכח הדמיון בפתיחת הכינויים: איש מצ(רי) איש מצ(ליח). לעומת "איש מצרי" מתבקש הכינוי 'איש עברי',

7. וראה גם הרמב"ן לשמות כ"ח, ב: "...כמותן ילבשו המלכים בזמן התורה, כמו שמצינו בכתונת ועשה לו כתונת פסים, שפי מרוקמת כדמות פסים, והוא כתונת תשבץ כמו שפי, והלבישו כבן מלכי קדם". וקשה שלא להבחין במשותף בין שני המקומות היחידים במקרא בהם מופיע הצירוף "כתנת פסים": ליוסף בעל כתנת הפסים נגרמה רעה על ידי אחיו, לתמר בעלת כתנת הפסים נגרמה רעה על ידי אחיה. יוסף מפותה על ידי אשה, תמר מפותה על ידי גבר.
- יוסף עומד בפיתוי, בורח ובגדו נקרע, תמר מתנגדת, נאנסת ובאבלה קורעת את כתנתה. המדרש, אשר, כנראה, נתן לבו לצד השווה ביניהם, מצביע על הצד הלא שווה בין מי שהרע להם: אחי יוסף, לעומת אמנון אחי תמר: "אמר ר' אחוה ברי זעירא: מתוך גניין של שבטים אתה יודע שבחן. להלן: יולא דבר אבשלום עם אמנון למרע ועד טובי וגוי (שמואל ב' י"ג, כב) – דבליבה בליבה. ברם הכא: יולא יכלו דברו לשלום (בראשית ל"ז, ד) – דבליבה בפומה" (בראשית רבה, פרשה פד, ט). אבשלום אחי תמר מסתיר בלבו את שנאתו לאמנון אחיו ולא נותן לכך ביטוי, ובכך מאפשר את יצירת התנאים המתאימים להריגת אמנון. לעומתו מתנהגים האחים בכנות. הם אינם מסתירים בלבם את אשר הם חשים כלפי יוסף. פיהם וליבם שווים. (אגב כך נעיר, כי לכן מתעורר הקושי: כיצד זה שלח יעקב את יוסף לראות את שלום אחיו, בשעה שידע עד כמה שונאים הם אותו. אך לא כאן המקום לדון בכך).
8. שמו של יוסף מוזכר בקטע זה שמונה פעמים. אולי כדי לרמוז שיוסף הוא יותר מאשר כתנתו. הכתנת, אמנם, קרועה וטבולה בדם, וכל ערכה אבד, אך יוסף חי וקיים.
9. "משלם הקב"ה לבני אדם מידה כנגד מידה כו'. ואפילו לצדיקי עולם משלם מידה כנגד מידה. יעקב אבינו רימה באביו בעורות גדי העזים, ובניו רימו בו בגדי העזים" (מובא בתורה שלמה לבראשית ל"ז, לא, סימן קפא, בשם מדרש מכ"י בגזי שכטר ח"א צד קמ).

אולם הוא לא בא. הדגשת מצריותו של האדון, עם הדגשת הצלחתו של יוסף ללא כל איזכור של עבריותו, מדגישים את מאמצי ההתערות של יוסף במצרים.

עם הזמן נעשה לו יותר ויותר נוח בסביבה הזרה בה הוא חי. המדרש שם לבו לדבר, ורואה בכך את הסיבה לחיזור של אשת פוטיפר אחרי יוסף: "כיון שראה יוסף את עצמו בכך, התחיל אוכל ושותה, מסלסל בשערו ואומר: ברוך המקום שהשכיחני בית אבי, אמר לו הקב"ה: אביך מתאבל עליך בשק ואפר ואתה אוכל ושותה ומסלסל בשערך?! הרי אדונתך מזדוגת לך ומצירה לך" (מדרש תנחומא פרשת וישב סימן ח, ועוד. ומובא גם ברש"י).

ניסיונות ההתערות בסביבה הגויית, ההשכחה המכוונת, הבגידה במסגרת המשפחתית, באים לידי ביטויים בתיאור המפגש של יוסף עם אשת אדוניו, כאשר הפריט המרכזי בתיאור זה הוא הבגד. הבגד העוטף, מכסה, ומסתיר את העירום, כשם שהבוגד מכסה ומסתיר את מעשיו הרעים. לבושו של יוסף הרוצה להתבולל, הרוצה לשכוח, הבוגד בבית אבא, הוא הבגד¹⁰, המופיע תמיד בצורה "בגדו". שוב אין יוסף לבוש בכתנת, שהיא לבוש אלקי מעולה. מעתה, בהתערותו בעולם הנכרי, בבגדו בעבריותו (וכמעט גם באדוניו), הוא לבוש בבגדו.

למקרא הפסוק: "ותתפשהו בבגדו לאמר שכבה עמי" (בראשית ל"ט, יב), עולה מאליה הקונוטציה: "לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה" (שמות כ"א, ח). ויש לציין כי אלו שני המקומות היחידים במקרא בהם מופיעה המילה "בגדו", פעם במשמעות האחת ופעם במשמעות האחרת. אולי לא רק בבגדו, לבושו, תפשתו אשת פוטיפר, כי אם גם ברגע של מוכנות נפשית לבגידה¹¹. וכך המדרש: "ויבא הביתה לעשות מלאכתו" – רב ושמואל, חד אמר לעשות מלאכתו ממש, וחד אמר לעשות צרכיו¹² נכנס" (מסכת סוטה דף ל"ו, ע"ב). רק עזרה משמים עזרה לו לצאת מכל הפיתוי בשלום: "ותתפשהו בבגדו ועלה עמה למטה ובקש עצמו ולא מצא, שראה דמות דיוקנו של אביו והפיל עצמו בקרקע ונעץ עשר אצבעותיו בקרקע" (תנחומא וישב סימן ט. סוטה לו ע"ב ועוד). ושמה לא מקרה הוא שהמילה המרכזית "בגדו" מוזכרת רק שש פעמים במסגרת סיפור המעשה בפרק ל"ט, ז-כ. שהרי המספר שבע מורה על שלימות, ואילו יוסף בעל הבגד לא השלים את בגידתו בסופו של דבר. למרות הכל הצליח לעמוד בפיתוי¹³.

מעתה נתון יוסף בבית הסוהר. אף במקום זה נוטה אליו ה' חסד ונותן חינו בעיני שר בית הסוהר. נראה שיוסף למד את הלקח ועשה את חשבון נפשו. הישיבה בבית הסוהר אינה עניין של מה בכך עבורו. תעיד על כך פנייתו, תחינתו, לשר המשקים: "כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתני אל פרעה והוצאתני מן הבית הזה כי גנב

10. "בגד" – עיקר הוראתו כיסוי וחיפוי, כשם בגד, והושאל לעניין העלמת הדבר והמחשבה לרמות את זולתו. וכן פעל מעל מן מעילי. "בגד" – כמילות שמלה וכסות. הוראתו, לפעמים, רק כיסוי וחיפוי בלבד" (קונקורדנציה מאנדלקרן, כרך א, עמוד 162). וכן מילון התנ"ך (משפט האורים), יהושע שטיינברג, הוצאת יזרעאל, ת"א 1960 ערך בגד: "עיקר הוראתו עטוף, התכסה, כמו מעל שממנו מעיל. ולכן בא לרוב מושאל על פעולת המתחפש במעיל צדקה ומכסה תרמיתו וחמסו תחת בגדו...".

11. וראה גם בעל הטורים, שמות, פרשת משפטים, כ"א, ח.

12. רש"י מסביר: תשמיש. מי שסבור שמדובר בכוונתו לקיים יחסי אישות, דורש את המלה 'ויבא' מלשון ביאה, או שהוא דורש את הכתוב מלאכתו, שלו הפרטית, ולא מלאכה סתם.

13. אבל ראה, עוד להלן.

גִּבְתִּי מארץ העברים וגם פה לא עשיתי מאומה כי שמו אתי בבור" (בראשית מ', יד-טו)¹⁴. לא רק הקושי הפיסי בשיבה בבית־הסוהר בא כאן לידי ביטוי, כי גם הגעגועים למקור, לבית, לארץ העברים. שוב אין זה יוסף המסלסל בשערו, גאובוטח בעצמו, כי אם יוסף היודע את מקומו. זו הפעם הראשונה שיוסף מזכיר את מקורו: ארץ העברים¹⁵.

בהיותו בבית־הסוהר הוא מזהה את עצמו לראשונה כעברי. בהיותו בצרה גוברים געגועיו הביתה. ואולי יותר מכך: עתה קלט והבין שגם אם ינסה לשכוח את מקורו, את עמו ואת בית אביו, עובדת היותו עברי לא תשתנה וסביבתו לא תשכח זאת. אין טעם לנסות ולהתבולל בסביבה הזרה. על כן כאשר פרעה שולח להריצו מן הבור, והוא מתכוון להופיע בפני המלך, נאמר: "ויחלף שמלתי" (מ"א, יד). לא בגדים עליו כי אם שמלות. בניגוד לבגד המציין את הבגידה, השמלה היא הביטוי הנייטרלי ללבוש, לכסות, ללא כל קונוטציה חיובית או שלילית. בשלב זה של חייו לובש שמלות.

יוסף פתר לפרעה את חלומו ואף מציע לו עצות טובות. התפעלותו של פרעה מיוסף מביאה אותו להחלטה: "אתה תהיה על ביתי ועל פיך ישק כל עמי... יוסר פרעה את טבעתו מעל ידו ויתן אתה אל יוסף" (שם, מ"א, מ-מב). ושוב, בפעם השנייה בחייו, חוזר יוסף ועולה מבירא עמיקתא לאיגרא רמה, ממעמד של עבד עברי בבור הכלא – למשנה למלך במצרים. פרעה דואג לכך שיוסף, המשנה למלך, יהיה בשר מבשרו של העם המצרי: הוא מעניק לו שם מצרי ונותן לו אשה מצרית מבית כהן דת מצרי. ברור, איפוא, שכאשר הוא מלבישו בלבוש מלכותי, הוא מלבישו **בגדים**: "...וילבש אותו בגדי שש" (שם, מב).

אותה התפכחות זמנית שהייתה לו בכלא, אותה התקשרות נפשית לבית אבא, לארץ העברים, נמוגה והייתה כלא הייתה. יוסף, אשר טבעת פרעה על ידו, צפנת פענח הנשוי לאסנת בת פוטיפרע כהן און, רחוק בלבנו מבית אבא. הוא אף שמח על כך. ביטוי חזק לשמחתו הוא מגלה בשמות אשר הוא נותן לבניו: "ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה כי נשני אלקים את כל עמלי ואת כל בית אבי" (מ"א, נא). מנשה = משכיה. הולדת הבן מהווה פתיחה לבית אב חדש, ליוסף יש עתה משפחה חדשה, משפחה משלו, והוא שמח, שעתה, עם הולדת בנו, הוא יכול לשכוח את כל בית אביו ואת כל הרעות שמצאוהו עד כה. הולדת בנו השני מציינת את ההשתרשות העמוקה בעם החדש ובמקום החדש: "זאת שם השני קרא אפרים כי הפרני אלקים בארץ עני" (שם, מ"א, נב), אפרים מלשון פרי.

14. המדרש מבקר קשות את פנייתו של יוסף לשר המשקים בבקשה לעזור לו לצאת מבית הסוהר, על כי לא שם מבטחו בה. על כך נענש בשתי שנות מאסר נוספות. "אתה מוצא לא היה יוסף ראוי לינתן בבית האסורין אלא י שנים, מפני שהוציא דיבה על י אחיו. ועיי שאמר לשר המשקים: כי אם זכרתי אתך יוהזכרתי אל פרעה, ניתוסף לו עוד ב שנים, שנאמר: יוהי מקץ שנתיים ימיים" (בראשית רבה, פרשה פח, ג. וכן בתנחומא וישב, ט, ועוד). על פי דברי המדרש ברור עוד יותר, ששיבת עשר שנים בבית האסורים, כאשר נדמה שהחופש לא יגיע לעולם, פעלה את פעולתה על יוסף, ובוודאי ששנתיים נוספות עד להוצאתו מבית הסוהר, ביססו את חשבון נפשו.

15. עובדת היותו "עברי" נזכרה, אמנם, לפני כן פעמיים, אבל על ידי אשוז פוטיפר, וכדי לבזותו. בדברה אל אנשי ביתה היא אומרת: "הביא לנו איש עברי לצחק בנו" (ל"ט, יד). אחר כך, בדבריה אל בעלה, היא מעמיקה את הבוז: "בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי..." (ל"ט, יז). 'עבדותו של יוסף אינה מוזכרת לפני כן. יוסף, אמנם, נמכר ונקנה ע"י פוטיפר, אבל המילה עבד אינה נזכרת. כמו־כן מהכתוב ברור, שההתייחסות אליו לא הייתה כאל עבד. פעם נוספת מוזכרת "עבדותו" של יוסף בדברי שר המשקים לפני פרעה: "ושם אתנו נער עברי עבד לשר הטבחים" (מ"א, יב). אף כאן מוזכרת עבריותו של יוסף וכן גם עבדותו כדי לבזותו. כך גם המדרש בבראשית רבה, פרשה פט: "אמר ר' שמואל בן נחמן: ארורים הם הרשעים שאין עושין טובה שלימה. ינערי – שוטה. יעברי – שונא. יעבדי – שכך מוכתב בסקרודין (כתבים) של פרעה, שאין עבד מולך ולא לובש כלידים (כלי ידיים = תכשיטים, או כלי זין)".

יוסף, שנטע עצמו בקרקע מצרים, מצמיח פרי נוסף וחש עצמו מעורה ומושרש היטב באותה ארץ שהייתה לו בתחילה ארץ עניו. חזרנו, איפוא, לשלב הבגידה בבית אבא, הבגידה במקורות ובשורשים. נראה שעתה זו אכן התנערות שלימה ומוחלטת מבית האב: אשה, ילדים, בית, מעמד, התבססות בכל המובנים. אותה בגידה בעם ובמשפחה, שהחלה בבית פוטיפר, וקבלה ביטויה ב"בגדיו" שהוזכר שש פעמים, בגידה אשר נדמה היה שיוסף הצליח לצאת ממנה בשנות המאסר, באה להשלמתה עם עלייתו בבית פרעה, ואת ביטויה היא מקבלת בבגדי השש אותם מלביש פרעה ליוסף. זו הפעם השביעית בה מוזכר הבגד כלבושו של יוסף, והיא הסוגרת את תהליך נשיית בית האב ושמת עשיית הפרי, ההשתרשות, במצרים. אולם לא כאן סופו של הסיפור ועוד נשוב אליו.

בסיפורי יוסף מופיעים הבגד והשמלה גם לא כתיאור לבושו של יוסף. בסיפור מכירת יוסף מספרת התורה, כי עוד בטרם הגיע יוסף אל אחיו, בראותם אותו מרחוק, הם מתכננים: "ועתה לכו ונהרגו ונשלכנו באחד הברות..." (ל"ז, כ). ראובן, האח הבכור, רוצה למנוע זאת: "וישמע ראובן ויצלהו מידם ויאמר לא נכנו נפש. ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל תשלחו בו למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו" (ל"ז, כב). לכאורה נשמעת כאן דאגה כנה לשלומו של האח הצעיר. ראובן אינו שותף, כביכול, לשנאה הגדולה. אולם, האמת העומדת מאחורי התייחסותו זו ליוסף, מתגלה בהמשך.

כאשר חוזר ראובן לבור ויוסף אינו נמצא, כותבת התורה: "וישב ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור ויקרע את בגדיו. וישב אל אחיו ויאמר הילד איננו ואני אנה אני בא?!" (ל"ז, כט-ל). לא יוצעקי, לא יוצעקי, רק אמירת שתי מלים: "הילד איננו". לא כאב אנו שומעים בתגובתו כי אם תדהמה, הלם ופחד. דאגתו אינה נתונה למה שאירע לילד. דאגתו מתמקדת בעצמו. מאחר שהעובדה היא שהילד איננו — אני אנה אני בא. פעמיים מודגש: אני. אין הוא מייצר אלא על עצמו.

אין שום ניסיון לחפש את הילד, אין שום ניסיון לברר עם אחיו מה קרה לילד, קיימת רק הדאגה למה שיקרה אתו עכשיו, איך אפשר לפתור את הבעיה שלו. הוא יודע שהוא הבכור, הוא האחראי, ממנו ידרוש אבא לדעת מה אירע לילד, אותו יאשים בהיעלמותו המכוונת מתוך קנאתו בו על שנטל ממנו את הבכורה¹⁶. מתברר, איפוא, שזו היתה הסיבה שבגללה רצה למנוע מלכתחילה את הריגתו של יוסף. אם כן, לא מוסריות גבוהה אלא אנוכיות ברורה מכוונת את מעשיו. גם בשעה שהאחים מבצעים את מזימת הרמייה, טבילת כתנתו של יוסף בדם ושליחתה ליעקב, כדי שייסיק שיוסף נטרף, איננו שומעים כל צער וכל ביקורת על המעשה שנעשה ביוסף. גם איננו שומעים כל התנגדות למעשה נורא זה.

ראובן הוא, איפוא, שותף מלא למעשה הבגידה שנעשה ביוסף ולמעשה הרמייה שנעשה ביעקב. את זאת מגלה לנו הכתוב, עוד בטרם פוצה ראובן את פיו בדברים, בתארו את מעשהו של ראובן: "ויקרע את בגדיו". עתה מובן מדוע קורע הוא את בגדיו. ויותר משהוא קורע את בגדיו על גורלו של יוסף, הוא קורע את בגדיו מחשש לגורלו שלו¹⁷. אין כל ביטוי לאבל לאחר מעשה זה, יש רק ניסיון להיחלץ מהמצב שנוצר.

לעומת תגובתו של ראובן, תגובתו של יעקב למראה הכתנת שהוכיחה לו כי "טרף טרף יוסף": — "ויקרע יעקב שמלותיו...". יעקב לבוש בשמלות¹⁸, "וישם שק במתניו ויתאבל על

16. וראה בעל הטורים, ל"ז, ל: "שאמר לא יתלה הסרחון אלא בי. יאמר קנאתי לבכורה שניתנה לוי".

17. וראה בראשית מ"ד, יג, קריעה איננה באה כסימן לאבל דווקא, אלא גם כביטוי לתדהמה, לחשש ולפחד.

18. על לבושו של יעקב, ראה בהמשך.

בנו ימים רבים... וימאן להתנחם" (ל"ז, לדלה). יעקב אינו רק קורע את שמלותיו, הוא גם לובש לבוש המציין את אבלו, לבוש שק, והתורה אכן מציינת ומדגישה את עומק אבלו.

בהתאם לקו זה גם נבין את אשר קורה בהמשך. האחים היורדים לשבור שבר במצרים, מואשמים בריגול, מוכנסים לבית-הסוהר לשלושה ימים, אח"כ נאסר אחד מהם, כערבון לכך שבשובם שנית יביאו עמם את אחיהם הקטן, "ויאמנו דברים ולא תמותו" (מ"ב, כ). המאורעות הללו מביאים את האחים לעשיית חשבון נפש ולחרטה אמיתית על כל אשר עשו ליוסף אחיהם: "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה אלינו הצרה הזאת" (מ"ב, כא).

עם תום ביקורם השני במצרים, כאשר נתפשו בדרכם הביתה וגביע הכסף של יוסף נתון באמתחת בנימין: "ויקראו שמלתם" (מ"ד, יג). עתה לאחר שחזרו בתשובה, לאחר שהבינו היטב את גודל חטאם כלפי יוסף, כאשר רגש האחוזה שלהם, תחושת הערבות ההדדית, חזקים, שוב אינם הבוגדים הלוששים בגדים. הם לבושים בשמלות. על כן: "ויקראו שמלתם". שמלות גם נותן להם יוסף, לאחר שהוא מגלה להם את זהותו ומשלחם לכנען, כדי שיחזרו למצרים עם אביו וכל בני המשפחה: "לכלם נתן לאיש חלפות שמלת ולבנימין נתן שלש מאות כסף וחמש חלפות שמלת" (מ"ה, כב)¹⁹.

בשלב זה, לאחר שהאחים הכירו בחטא, הביעו חרטה וחזרו בתשובה – הם מקבלים שמלות. וכך נכון גם לומר שבשלב זה, לאחר שיוסף, התוודע לאחיו, חזר וקשר את עצמו לבית אביו, למקורו, לשורשיו, הוא שולח שמלות. נכון, שמלות אלו אינן מיועדות לו. בשלב זה אין תלבושתו שלו נזכרת. אך יש חשיבות לכך שבשלחו לבוש למשפחתו, אין הוא שולח להם בגדים אלא שמלות. אין הוא מנסה להוריד את אחיו מצרימה כדי לבוללם בקרב המצרים, אלא רק לעזור להם בתקופה הקשה עד יעבור זעם: "וישלחני אלקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ... וישבת בארץ גשן... וכלכלתי אתך שם כי עוד חמש שנים רעב פן תָּרַש אתה וביתך וכל אשר לך" (מ"ה, ז, י, יא). יוסף, שחזר להיות אחי אחיו ובן אביו, שוב אינו מנסה להסתיר את זהותו, על כן בשלחו להם מתנות לבוש, הוא שולח להם שמלות.

מחוץ לסיפורי יוסף מופיעה השמלה פעמיים: פעם אחת בקשר לנת, ואף בה ברור שמדובר בלבוש לכיסוי מערומים בלבד, ללא כל הקשר חיובי או שלילי: "ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם וילכו אחרנית ויכסו את ערות אביהם..." (ט', כג). ופעם נוספת, לאחר פרשת שכם, בדרך לבית אל, לפני הקמת מזבח, יעקב רוצה לטהר את בני ביתו וכל אשר עמו, ופונה אליהם: "הקרו את אלהי הנכר אשר בתכם והטהרו והחליפו שמלתיכם" (ל"ה, ב). אחרי שתסירו את אלהי הנכר ותטהרו, לבשו שמלות אחרות מאלו ששימשו אתכם עד כה לעבודה זרה. אף כאן השימוש המתאים הוא במילה שמלה. כמובן, אין כאן מקום לכתנת, הלבוש המעולה והמיוחד. גם לא לבגד, שכן האחים בהקשר זה לא עשו דבר שיש בו משום בגידה ורמייה. השימוש המתאים הוא במילה הנייטרלית: שמלה.

אף הבגד מופיע מספר פעמים מחוץ לסיפורי יוסף. לראשונה בספר בראשית מוזכר הבגד בקשר לרבקה. עבד אברהם בא לקחת אשה ליצחק. הוא מקבל את רשותם של לבן ובתואל לקחת את רבקה, ואז: "ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב ובגדים ויתן לרבקה..." (כ"ד, ג). מדוע רבקה מקבלת בגדים ולא שמלות? נבדוק מה מספרת התורה על רבקה מרגע נישואיה ליצחק. רבקה ממלאה תפקיד מרכזי בתכנון ובביצוע של הונאת יצחק, בשעה

19. 'חליפות' – רוב הפרשנים מבינים מלשון החלפה, כלומר: שמלה נוספת לשם החלפה, ולבנימין חמש שמלות להחלפה.

שהיא משכנעת את יעקב לקחת במרמה את ברכת יצחק לעשו. אחר־כך היא מתכננת את בריחתו של יעקב מידו הנוקמת של עשו, ואף זאת היא עושה בדרך של חיפוי וכיסוי והעלמת האמת מיצחק, בהציגה את בעיתה: "...אם לקח יעקב אשה מבנות חת... למה לי חיים". (כ"ז, מו). היא גורמת לכך שיצחק ישלח את יעקב לארם, לבית לבן, ובכך משיגה את מטרתה להרחיקו מעשו ומסכנת המוות. אלו שני הסיפורים היחידים בתורה על רבקה כאשת יצחק. ראויה, איפוא, רבקה, להיות לבושה בבגדים דווקא.

גם יעקב, בשעה שהוא הולך לקבל במרמה את ברכת יצחק, מלבישתו אמו בבגדים: "ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדל החמודת אשר אתה בבית ותלבש את יעקב בנה הקטן" (כ"ז, טו). בגדי החמודות הללו, אומר המדרש, הם כתנות אדם הראשון המשמשות לכהונה גדולה. מאחר שעשו היה הבכור, הרי הכתנות הועברו אליו²⁰. הכינוי "החמודות" הוא אשר עורר את הדרשנים לקשר בין כתנות אדם הראשון לבגדי עשו. ההנחה היא שהתורה לא באה להלל ולפאר את בגדי עשו, אלא אם כן יש בהם ייחוד הראוי לכך. אם כך, מדוע לא קוראת להם התורה כתנות, כמילה והמופיעה אצל אדם הראשון, כי אם בגדים? מכיוון שרבקה ויעקב משתמשים בהם למעשה של חיפוי והסתרה לשם מרמה. על כן כשיעקב לובשם – הם בגדים. וכך גם בבוא יעקב אל אביו: "וירח את ריח בגדיו"²¹ ויברכהו, ויאמר ראה ריח בני כריח השדה אשר ברכו ה'" (כ"ז, כז). לבגדים היה חלק נכבד בשכנועו של יצחק שאכן העומד לפניו הוא עשו.

ובצאת יעקב לדרכו ללכת חרנה, הוא חולם את חלום הסולם. בהתעוררו הוא נודר נדר: "אם יהיה אלקים עמדי... ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש..." (כ"ח, כ). עדיין מדובר בבגד. שכן יעקב העומד להגיע לבית לבן הרמאי, חייב יהיה לעמוד כנגד אותו רמאי שהחליף את אשתו בליל כלולותיו, ושעליו נכתב: "ואביכן התל ב' והחלף את משפְרתי עשרת מנים" (ל"א, ז). ואמנם רק בערמה הוא מצליח להגדיל משכורתו, להרבות את צאנו, בעזרת המקלות המפוצלות. הוא זקוק, איפוא, לבגד, כדי להלחם ברמאי בנשקו שלו.

כל עוד שמו הוא ייעקבי, לבושו הוא יבגדים, השורש עקב, נגזר מן עקב – וידו אחזת בעקב אחיו" (כ"ה, כו). "על שם עקמימותה וכפיפותה, ונאמר על התרמית"²². מרגע שהמלאך משנה את שמו לישראל: "לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל" (ל"ב, כח) – הוא לבוש בשמלות (ל"ז, לד).

פרשה אחרת בה מוזכרים הבגדים פעמיים, היא פרשת יהודה ותמר. תמר האלמנה, היושבת ומצפה לשווא ליבום, מתכננת כיצד לפתור את בעיית אלמנותה המתמשכת. היא משתמשת בלבושה למעשה רמייה: "ותסר בגדי אלמנותה מעליה" (ל"ח, יד), כדי שיהודה

20. ובגמרא, ירושלמי פרק א' הלכה יא: "בגדי עשו בנה הגדול החמודות" – מהו החמודות? שהיה משמש בכהונה גדולה. ובמדרשים, תנחומא – בובר תולדות יא, במדבר רבה ד, מובא שבגדי עשו הם כתנות אדה"ר שהעברו לבכורות, וכך הגיעו לעשו שהיה בכור. וראה לעיל בתחילת המאמר, וכן ראה הערה מסי' 2.

21. ומעניין שבהקשר לפסוק זה מצאנו בגמרא, סנהדרין לו, ע"א, את הקשר בין בגד לבגידה: "ירי זירא אמר מהכא, 'וירח את ריח בגדיו', אל תקרי 'בגדיו' אלא 'בוגדיו'" (סנהדרין לו, ע"א). כך גם במקומות נוספים.

22. ראה מאנדלקרן, קונקורדנציה, עמ' 910, ערך יעקב. וכן ראה שם, עמ' 911, 'בעקבה': "תרגום יונתן בחכמתא, כלומר בערמה ומזימה". וכך כ"ז, לו, דברי עשו: "הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את בכרתי לקח והנה עתה לקח ברכתי...".

חמיה לא יכירה כאלמנת בניו. ולאחר שיהודה בא אליה והשאיר בידה ערבון לתשלום, חזרה "ותלבש בגדי אלמונותה" (ל"ח, יט). אם כן, מובן מדוע גם תמר לבושה בבגדים²³.

ונסיים דברינו בפריט לבוש נוסף המופיע שלוש פעמים בספר בראשית, והוא **הצעיף**. על פי הלשונות השמיות הקרובות, הוראתו היא קפילה וכפילה²⁴. יש בכך הוראה הקרובה במשמעותה במובן מסוים להוראת ה'בגד'. התנהגות כפולת פנים, שאיננה חד־משמעית. כך נכון לגבי רבקה בהערימה על יעקב, וכך גם נכון לגבי תמר בהערימה על יהודה, הן השתיים אשר עליהן נאמר כי התכסו בצעיף. רבקה, בראותה את יצחק לקראתה: "ותקח הצעיף ותתכס" (כ"ד, טה). ותמר בפגישתה עם יהודה, ברצותה שלא יכירה: "ותכס בצעיף ותתעלף" (ל"ח, יז)²⁵. ולאחר המעשה: "...ותסר צעיפה מעליה" (ל"ח, יט).

לסיכום: ארבעה מונחי לבוש נזכרים בספר בראשית:

- השמלה** – משמשת כמונח נייטרלי לציון כיסוי הגוף.
- הכתנת** – מציינת לבוש מעולה ומכובד, המכבד את לובשו, מציין את מעמדו המיוחד ואת זכויותיו²⁶.
- הבגד** – כמו גם השורש בשפה העברית ממנו נגזר שם זה, מורה על לבוש שבעליו קשרו בבגידה, במרמה ובערמה.
- הצעיף** – קרוב במשמעותו לקודמו, הבגד, ומציין את התנהגותו כפולת הפנים של לובשו.

23. ואף בהקשר לתמר נחזור ונאמר: איננו באים לשפוט את מעשיה ואת התנהגותה, אלא אך ורק להצביע על השימוש הלשוני במילה 'בגד'.

24. ראה קונקורדנציה, מאנדלקרן, עמ' 1000, ערך 'צעיף'. שם הוא מביא גם פירוש אחר: "ולד"א קרוב אל זעף, ע"ש קלות תנודתו".

25. המדרש מתייחס לכפילות אחרת המשותפת לשתייהן: "שתיים הן שנתכסו בצעיף וילדו תאומים, רבקה ותמר. רבקה 'ותקח הצעיף ותתכס', תמר 'ותעלף ותתעלף'" (בראשית רבה, פרשה פה. תנחומא ישן, וישב יז).

26. נדמה שמשמעות זו של הכתנת תעמוד במבחן הביקורת לאורך כל התנ"ך.